
ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ВІДТВОРЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ СФЕРИ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В ПЕРЕХІДНІЙ ЕКОНОМІЦІ

СКЛЯР Георгій Павлович, кандидат економічних наук, доцент, Полтавський університет споживчої кооперації України

Споживча кооперація, як частина третього, соціального сектора економіки, що формується в Україні, зіштовхнулася у своєму розвитку з рядом протиріч, що є відображенням системної глобальної кризи у конкретній соціокультурній сфері. Закон України “Про кооперацію”, розроблений у відповідності до Указу Президента України “Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах”, визначив правові, організаційні, економічні і соціальні основи функціонування різних типів кооперативів. Кооперативний сектор економіки представлений в наш час споживчою кооперацією, що трансформується, відроджуваними сільськогосподарською та кредитною кооперацією, а також квазікооперативними формами (житлові, гаражні, садівничі, городні кооперативи і товариства тощо). Особливості генезису виділили в якості пріоритету соціальну функцію економічного розвитку споживчої кооперації. Соціальний капітал споживчої кооперації в значній мірі втрачений і zdeформований в адміністративно-командній економіці, що додало дефіциту ресурсу творчості в суспільстві. Тому дослідження економічних умов відтворення соціального капіталу у сфері споживчої кооперації в перехідній економіці є важливою науковою і практичною проблемою.

Методологічно аналіз зазначеної проблеми базується на визнанні сумісно-роздільного характеру, чому присвячена стаття Гриценко А.А. [12], та необхідності гуманізації відносин сучасного глобалізованого суспільства, на що звертає увагу Задорожний Г.В. [16]. Цивілізаційні аспекти суспільного та економічного розвитку розглянуті в монографіях Хантінгтона С. [46] і Філіпенка А.С. [44]. Категорія соціального капіталу аналізується в монографії Фукуями Ф. [45], статтях Горожанкіної М.Е. [11], Гуревичева М.М. [13], Осташко Т. [33], Сікори В.Д. [39; 40]. Питання аграрної реформи в Україні, від якості проведення якої залежить стан аграрного і сільського споживчого ринку, з чим пов'язаний розвиток сфери споживчої кооперації, висвітлені в статті Волинського Г.С. [10]. Результати дослідження соціально-економічних проблем розвитку господарств населення викладені в циклі статей Онищенко А., остання з яких зачіпає, крім інших, проблему кооперування селянських господарств [31]. В роботі Злупко С.М. розглядаються теоретичні та історичні аспекти розвитку кооперації [19]. Широкий спектр практичних і теоретичних проблем розвитку споживчої кооперації окреслені в доповіді Бабенко С.Г. [3], а здебільшого науково-теоретичні аспекти її (споживчої кооперації) функціонування і стабілізації – в статті Марцина В. [27]. Ідейно-теоретичні засади розвитку кооперації відображаються в матеріалах, підготовлених і упорядкованих Аліманом М.В., зокрема в роботі [1]. Проблема управління стратегією сталого розвитку споживчої кооперації в умовах економічної кризи присвячене дослідження Варнавського В.В. [8].

Погляд на кооперативи, як ідеальну модель бізнесу, міститься у книзі Вільямсона О. [9]. В роботі Х.-Х. Мюнхнера розглядаються відмінності між споживчими і виробничими кооперативами, можливість останніх випробувати змішані та перехідні форми, саморозпуститися або переродитися в комерційні форми. Така тенденція до трансформації (по Опенхаймеру) є нормальним шляхом розвитку (а не виродженням) в сучасному

суспільстві [29]. Досвід Спілки Споживчих Кооперативів Німеччини показує приклад переходу та успішної адаптації власне споживчої кооперації від умов адміністративно-командної до ринкової економіки [43].

В роботах вчених кооперативних навчальних закладів Російської Федерації значна увага приділяється різним аспектам економічного розвитку споживчої кооперації. Сіпко Л.А. і Наговіціна Л.П. дали аналіз проблем [41], а Гутман Г.В., Чукін Н.І., Калмиков В.В. – взаємозв'язку економічної і соціальної функцій [14] споживчої кооперації. Дисертаційне дослідження Захарова І.В. присвячене споживчій кооперації Росії в умовах трансформації економічних відносин [18], Ісаєнко О.В. акцентує увагу на теорії і методології сталого розвитку торгівельної галузі споживчої кооперації [20], а Кліменко О.І. – на механізмі соціального управління в системі споживчої кооперації [22]. Загалом в наукових публікаціях в Росії помітна увага до соціальних сторін розвитку споживчої кооперації, яка розглядається в якості соціально орієнтованої системи, націленої на боротьбу з бідністю, за соціальне щастя людей.

Разом з тим у зазначених роботах не досліджується власне категорія соціального капіталу сфери споживчої кооперації. Тому основними цілями статті є аналіз з позицій економічної теорії категорії соціального капіталу сфери споживчої кооперації, визначення економічних умов його відтворення в перехідній економіці та важливої ролі у цьому міжнародних інституцій.

Сумісно-роздільний характер суспільних відносин закладений в самій природі людини. Власна природа людей робить їх суспільними створіннями з великими можливостями для встановлення соціальних норм. Людський розум здатний спонтанно генерувати вирішення проблем соціальної кооперації, створювати соціальний капітал. Однак виникнення соціального капіталу в конкретних умовах, створення специфічних правил поведінки належить здебільшого до сфери дії культури. Суспільний порядок часто є результатом горизонтального процесу переговорів, дискусій і діалогу між індивідами [45, с. 193]. Людину виділяє з тваринного світу наявність гідності, завдяки якій створюється культура суспільства, заснована на нормах моральності. На думку Ф. Фукуями, моральні цінності і суспільні правила є необхідними умовами спільної діяльності любого типу. Цінності, що розділяються суспільством, є соціальним капіталом, який виробляє багатство і є економічною цінністю національної економіки [45, с. 27]. Ф. Фукуяма визначає соціальний капітал як сукупність неформальних цінностей або норм, які розділяються членами групи і роблять можливим співробітництво всередині групи [45, с. 30].

Моральній стороні економічного життя суспільства приділяють увагу різні конфесії християнської церкви та окремі дослідники [6; 7; 15; 21; 32; 35; 36; 37; 47; 48]. Вселенська Церква заперечує відокремлення економічних законів від моральних і вважає, що своєрідний науково-технічний раціоналізм, який панує в сучасній культурі, неминуче призводить до практичного матеріалізму, через що поширюється індивідуалізм, утилітаризм і гедонізм. “Єдина мета, яка береться до уваги, є власний матеріальний добробут. Так звана “якість життя” вимірюється найчастіше або й тільки в категоріях економічної продуктивності, неупорядкованого споживацтва, розваги і задоволення, джерелом яких є фізичне життя; глибші виміри існування – міжособові, духовні та релігійні – нехтуються” [21, с. 32-33]. В посланні Його Святості Папи Іоанна Павла II учасникам Генеральної Асамблеї Міжнародного Кооперативного Альянсу в Осло (Норвегія, 2003 р.) висловлене побажання глибоко перейнятися потребою боротьби зі світовою бідністю; приділити необхідну увагу етичним засадам солідарності, підтримці та співучасті, які є фундаментальними для світового співтовариства; зростанню продуктивного підприємництва; активізації кооперативних структур у контексті глобальної економіки; поширенню світової культури солідарності, яка повинна ґрунтуватися на повазі до людської гідності та творчому потенціалі кожної індивідуальності, залишаючись між тим на службі загальної користі та вимог автентичного людського розвитку [25, с. 8]. Проблему місця кооперативів в українському суспільстві розглядає Українська Греко-Католицька Церква. На думку А.

Шептицького, “поза Церквою є ще інституції, що є добрими школами громадянських чеснот. Тими інституціями є родина, громада та добровільні стоваришення і спільноти людей” [48, с. 16]. До цих спільнот він відносить товариства, об’єднання, кооперативи, професійні спілки, фахові товариства, синдикати, спільноти рільничі, промислові, торговельні, наукові, літературні, мистецькі тощо [48, с. 5, 7, 19]. Справедливою вимогою в процесі економічного розвитку визнається уможливлення формування великих корпорацій і кооперативних одиниць, в результаті чого стане можливим краще фінансування і використання модерних досягнень науки і технології в економіці для добра цілої спільноти. Держава, охороняючи гідність і свободу кожного підприємства, заводу, кооперативу чи корпорації, зможе утримувати господарський баланс і рівновагу в ім’я справедливості всіх [47, с. 42].

Проблема моральних засад кооперації викликає певний позитивний інтерес у кооперативних наукових колах. Так, Ксензов С.В. і Ксензов І.В., посилаючись на [42], зазначили, що в Республіці Білорусь “дана наукова проблема взагалі не вивчалася” [26, с. 20]. Автори статті (історик і теолог) провели цікавий аналіз християнських основ кооперативних принципів і дійшли висновку щодо наявності дистанції між православною церквою і кооперативним рухом, що не протирічить можливості функціонування кооперативів ринкового типу на території Росії, Білорусі і України [26, с. 21]. В останніх матеріалах Української Православної Церкви Московського Патріархату, що відображають її офіційну позицію у сфері взаємовідносин з державою і світським суспільством, певна увага приділяється відносинам в сферах праці і власності, але відсутня позиція стосовно кооперації [32]. Разом з тим, як свідчить досвід Росії, кооператори об’єднують зусилля з Руською Православною Церквою та іншими конфесіями в боротьбі за духовне здоров’я суспільства. В наукових публікаціях підкреслюється необхідність розробки кооперативної філософії [38, с. 119] для споживчої кооперації – єдиного суб’єкта сучасної ринкової економіки, що проголошує пріоритет соціальних, моральних принципів над чисто комерційними [4, с. 180].

Особливістю соціального капіталу кооперації є дотримання міжнародно визнаних кооперативних цінностей і принципів. Резолюція 56 сесії Генеральної Асамблеї ООН від 19 грудня 2001 р. “Кооперативи в процесі соціального розвитку” зазначає, що метою політики у відношенні до кооперативів є визнання останніх в якості юридичних осіб, забезпечення рівності з іншими асоціаціями і структурами всіх організацій і інститутів, заснованих кооперативним рухом. Для досягнення вказаної рівності необхідно, щоб особливі цінності і принципи кооперативів були повністю визнані бажаними і корисними для суспільства, щоб були вжиті належні заходи для недопущення дискримінацій і притисків внаслідок їх особливих якостей [2].

У Рекомендації 2002 року щодо сприянню розвитку кооперативів, яка прийнята 90 сесією Генеральної конференції Міжнародної організації праці 20 червня 2002 року, підкреслена самобутність кооперативів, яку слід стимулювати та укріплювати на основі кооперативних цінностей, етичних норм, кооперативних принципів. Сприяння розвитку кооперативів з урахуванням цінностей і принципів є однією з засад політики національного і міжнародного економічного і соціального розвитку [2].

Сумісно-роздільний характер властивий відносинам створення кооперативу. “Споживчий кооператив (споживче товариство) являє собою кооператив, який утворюється шляхом об’єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів” [17]. Аналіз мети кооперації ще більше підкреслює вказану якість відносин, тому що задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій відбувається на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю [17].

Роздільно-сумісний характер носять відносини об’єднання споживчих кооперативів (товариств) в спілки різних рівнів (районні, обласні, республіканські, центральну); об’єднання різних типів кооперативів в національний кооперативний альянс. Національні

кооперативні організації входять в Міжнародний кооперативний альянс, який об'єднує 760 млн. кооператорів зі всього світу. До кооперативного руху у Канаді і США залучено 40% населення, Норвегії – 33%, Аргентині – 29%, Кенії – 20%. В кооперативах налічується 100 млн. робочих місць [24]. Роздільно-сумісний характер відносин приватного і кооперативного капіталу, інших агентів некомерційної сфери, держави створює сучасну змішану економіку.

Сумісно-роздільний характер відносин проявляється при аналізі соціокультурних аспектів розвитку кооперації в умовах глобалізації. Ідея кооперації, будучи продуктом західної цивілізації, знайшла втілення в країнах різних цивілізацій на всіх континентах, де постійно проживають люди. Соціокультурні відмінності безперечно впливають на якість економічного розвитку кооперації. Разом з тим можна говорити про загальнолюдські цінності, що лежать в основі кооперативного руху і, тим самим, створюють моральну основу – соціальний капітал для глобального кооперативного партнерства, формування глобальної кооперативної сфери.

Завдяки розвитку вказаних відносин створені механізми глобального кооперативного партнерства, що протистоять руйнівним наслідкам глобальної конкуренції транснаціональних корпорацій, які є інструментом глобальної економічної (здебільшого фінансової) влади. Серед механізмів глобальної противаги слід виділити, наприклад, застосування лобювання інтересів національних кооперативних об'єднань структурами Міжнародного кооперативного альянсу на рівні національних урядів. Так, керівництвом МКА - Європа механізм лобювання застосований, зокрема, для захисту інтересів фермерських кооперативів у Польщі від конкуренції транснаціональних корпорацій; для захисту інтересів споживчої кооперації в Україні від загрози знищення шляхом "приватизації". Механізм міжнародної консультативної допомоги застосований кооператорами Німеччини, Канади і Швеції щодо підтримки розвитку, відповідно, сільськогосподарської, кредитної та споживчої кооперації України. Протистояння глобальній конкуренції поглиблюють механізми регіоналізації: Тенденції до інтеграції характерні для розвитку кооперативного співробітництва Швеції, Норвегії, Данії в сфері виробництва молочної продукції; Угорщини, Польщі, Чехії, Словаччини – у сфері торгово-закупівельної діяльності. Розвиваються відносини між кооператорами Італії та Іспанії. Певні кроки робляться у сфері співробітництва країн Причорномор'я (України, Росії, Грузії, Туреччини, Болгарії).

Сфера споживчої кооперації України розвивається в суперечливих умовах перехідної економіки. Соціальною основою споживчої кооперації є жителі переважно сільської місцевості, районних центрів. Від'ємні демографічні тенденції, зuboжіння значної частини сільського населення призводить до скорочення чисельності членів споживчої кооперації, зменшують можливість відтворення кооперативного капіталу. Важливим є забезпечення жителів села – членів споживчої кооперації робочими місцями, надання допомоги у збуті продукції сільського господарства тощо. Все більшого значення як альтернативна сфера реальної і доступної зайнятості набувають для сільських жителів особисті селянські господарства. Збільшення у 2,31 рази грошових доходів сільських домогосподарств від продажу сільськогосподарської продукції на фоні збільшення доходів у формах оплати праці, пенсій та інших грошових отримань у 1,9-2,1 рази є свідченням збереження, якщо не посилення, значимості цього джерела грошових доходів для жителів села. Зменшення ж абсолютних обсягів і частки у сукупних ресурсах цих домогосподарств вартості спожитої продукції, отриманої від особистого підсобного господарства, на фоні зростання абсолютних сум і частки грошових доходів від продажу сільськогосподарської продукції говорить, крім того, про підвищення купівельної спроможності сільських жителів загалом, їх все більшу орієнтацію на споживчий ринок, тобто на збільшення придбання предметів споживання замість їх виробництва для власного споживання в особистому підсобному господарстві.

Тінізація і деконцентрація виробництва зумовили розвиток недобросовісної конкуренції під час фінансово-платіжної кризи. Кооперація працює в прозорому режимі оподаткування і готова сприяти виходу з тіні суб'єктів підприємництва, використовуючи

нові інноваційні підходи. Сумісно-роздільний характер носять відносини франчайзингу у хлібопеченні споживчої кооперації, що могли би мати застосування завдяки новій технологічній основі (заморозка напівфабрикатів і поставка підприємствам інших форм власності).

Заготівлі сфери споживчої кооперації розвиваються в умовах розповсюдження натурального обміну на аграрному ринку, спотвореного без грошей сільського споживчого ринку. Конкуренція з транснаціональними корпораціями на міському споживчому ринку може привести до виникнення проблеми збуту продукції особистих підсобних господарств населення, що загострить проблеми зайнятості, доходів і життєвого рівня переважної частини сільського населення. Монополізація сфери збуту продукції сільськогосподарських товаровиробників вимагає створення відповідних ринкових економічних механізмів, формування інститутів аграрного ринку, використання наявної інфраструктури споживчої кооперації, особливо для збуту продукції домогосподарств членів та потенційних членів споживчої кооперації на засадах соціального партнерства.

Інерційна дія норм адміністративно-командної економіки деформує сільський споживчий ринок і відчутно впливає на розвиток сфери торгівлі споживчої кооперації. Ігноруються товарно-грошові відносини, здійснюється прямиий товарообмін, натурою проводяться виплати на земельні паї, залишається диспаритет цін як джерело фінансових ресурсів, що знижує грошові доходи сільського населення, його купівельну спроможність. Організації споживчої кооперації знаходяться в нерівних умовах економічної конкуренції з підприємницькими структурами, товарооборот яких в сільській місцевості в значній мірі є складовою тіньової економіки. Необхідною умовою розвитку сфери торгівлі споживчої кооперації є формування адекватних економічних відносин на аграрному і сільському споживчому ринках. Прикладом спільної діяльності на основі сумісно-роздільних відносин служить створення мережі супермаркетів споживчої кооперації з залученням фінансового капіталу комерційних структур, надання їм на умовах оренди торгівельної площі, що дозволило розширити асортимент товарів, особливо непродовольчої групи.

Складність економічних умов негативно впливає на розвиток споживчої кооперації. Опитування мешканців сіл 8 районів Полтавської області (Глобинського, Диканського, Лохвицького, Машівського, Новосанжарського, Решетилівського, Семенівського, Чутівського) з метою оцінки показників розвитку сільських територій з урахуванням цільової спрямованості державної політики в сфері їх соціального розвитку виявило серед інших проблем стану соціальної та інженерної інфраструктури села проблему руйнування споживчої кооперації, на що в цілому вказали 71,9% респондентів. На недоліки в організації торгівлі вказали 68,2% респондентів [28, с. 250]. Аналізуючи частотний розподіл відповідей респондентів щодо шляхів реалізації власної сільгосппродукції в цілому по Полтавській області (через споживчу кооперацію – 12,43%; посередників – 27,9%; представників харчопереробних підприємств – 16,85%; самостійно на ринку – 45,5%), автори вважають слабкою систему споживчої кооперації Полтавської області, хоча відмічають її як найбільш продуктивну форму для діяльності середніх власників в умовах ринку [28, с. 261]. На наш погляд, така оцінка не враховує, що значна частина самостійно реалізованої селянами сільгосппродукції на ринку – це реалізація на ринках споживчої кооперації, яка створила відповідну інфраструктуру в селищах, районних і обласних центрах.

Опитування нами у вересні 2003 року представників місцевих органів державної виконавчої влади (заступники голів, спеціалісти райдержадміністрацій) і місцевого самоврядування (голови селищних і сільських рад, спеціалісти рад) 6 сільських депресивних районів Полтавської області (Диканського, Зіньківського, Котелевського, Карлівського, Машівського, Чутовського) дозволило виокремити такі важливі групи суспільних проблем, як розвиток соціальної інфраструктури (недофінансування об'єктів соціальної сфери, відсутність реформ у житлово-комунальному господарстві, неоптимальна структура бюджетних установ, недостатній рівень медичного обслуговування), фінансово-економічний розвиток території (наповнюваність бюджету, недосконалість формування бюджету,

інвестиційна непривабливість, недостатній розвиток малого бізнесу), екологічні проблеми (забрудненість територій), кадрове забезпечення (корумпованість органів місцевої влади, недостатність матеріальної та моральної мотивації працівників, відсутність кваліфікованих кадрів, немає підтримки молодих спеціалістів, дефіцит фінансування перепідготовки кадрів), недосконалість законодавчої бази (недосконалість правового регулювання повноважень місцевих органів влади), доходи населення (бідність, низькі доходи, криміногенна ситуація, дитяча бездоглядність), ринок праці (безробіття серед молоді, низька народжуваність, безробіття в сільській місцевості). Найбільш значущими за рейтингом при опитуванні є проблеми бідності населення, наповнюваності бюджету, екологічні проблеми.

Спроба визначитися при опитуванні з питань соціальної значущості споживчої кооперації, розвитку кооперативного поля (простору) тощо дала наступні результати. 79% опитуваних вказали на наявність в районах сільськогосподарських і споживчих кооперативів, 32% - кредитних спілок, 26% - обслуговуючих кооперативів. Показники вказують як на рівень розвитку, так і на обізнаність, використання працівниками органів державної влади і місцевого самоуправління можливостей різних форм кооперації.

Недостатньою в цілому вважають експерти допомогу споживчої кооперації у вирішенні проблем бідності (37% опитуваних не відчули або здебільшого не відчули допомогу, 21% - відчули або здебільшого відчули допомогу), заготівель (відповідно 37% і 11%), надання послуг (32% і 26%).

Позитивним у цілому є вклад споживчої кооперації у вирішенні проблем безробіття (42% експертів відчули або здебільшого відчули допомогу, 16% - ні або здебільшого ні), торгівлі (відповідно, 53% і 21%), громадського харчування (47% і 32%), виробництва (37% і 21%).

З точки зору експертів, найбільш вірогідними сценаріями розвитку споживчої кооперації є наступні: переродиться у комерційні структури (32% опитуваних); переродиться у виробничу кооперацію – пайовиками (членами) будуть тільки працівники – 26%; не витримає конкуренції – 21%; збільшить обсяги діяльності – 21%.

При опитуванні працівників споживчої кооперації з 9 областей України 69% вказали на наявність у районах споживчих товариств, 46% - обслуговуючих кооперативів, 38% - сільськогосподарських кооперативів, 15% - кредитних спілок. Не відчули допомоги у вирішенні проблеми бідності 46%, відчули – 8%. Щодо проблем безробіття та виробництва думки розділилися порівну – по 46% вважають відчутною або не відчули допомогу у проблемі безробіття і відповідно по 38% - допомогу у проблемі виробництва. Значно дієвіша допомога у вирішенні проблем торгівлі і громадського харчування (54% дали в цілому позитивну, а 23% - в цілому негативну відповідь), заготівель (відповідно 46% і 31%), наданні послуг (46% і 38%).

На перспективу якісних змін у сфері споживчої кооперації вказують переваги у виборі можливих сценаріїв розвитку – 46% опитуваних передбачають переродження у виробничу кооперацію і 15% - у комерційні структури, 15% - що не витримає конкуренції, 8% - трансформує відносини власності і посилить економічну потужність. 23% вказали на збільшення обсягів діяльності. Опитування показало, що споживча кооперація зберігає важливі позиції і є інструментом розвитку територій, особливо соціальної сфери села. Разом з тим, на думку деяких експертів, споживча кооперація може не витримати конкуренції внаслідок певних внутрішніх і зовнішніх економічних умов.

Одним з висновків, що витікає з наведених результатів досліджень, є нестійкість кооперативної моделі бізнесу. Практика міжнародного кооперативного руху свідчить про наявність тенденції трансформації кооперативів в приватні підприємства. Має місце проблема втрати ідентичності споживчими кооперативами. На Генеральній Асамблеї Міжнародного кооперативного альянсу в Осло (Норвегія), що працювала 30 серпня – 5 вересня 2003 року, підкреслена необхідність враховувати в політиці подальшого розвитку кооперативного руху на міжнародному, регіональному і національному рівнях фінансові і етичні принципи періоду глобалізації. Сформульовано висновок – на нинішньому

історичному етапі розвиток кооперативів можливий, але не неминучий. Досвід Англії (батьківщини споживчої кооперації) показав, що споживчі кооперативи за умов глобалізації зазнають чи не найбільшого зовнішнього тиску і в країні є міста, де споживчі товариства припинили своє існування [24, с. 2]. З іншого боку, процеси глобалізації, що супроводжуються такими явищами, як голод, масове зубожіння, безробіття, соціальна нерівність в усіх її проявах позбавляють можливостей поступального економічного розвитку країни третього світу, перешкоджають значній кількості земель користуватися результатами економічного і науково-технічного прогресу. Це створює умови щодо відродження кооперативних ідей і принципів, бо люди на всіх континентах вбачають у розвитку кооперативного руху альтернативу “пізньому капіталізму” і вибирають кооперативну модель господарювання, щоб досягти особистих і загальносуспільних результатів. “Важливішою особливістю функціонування кооперативів стає базисна демократія, яка передбачає найширшу участь в управлінні кооперативними організаціями і підприємствами, у прийнятті рішень щодо розподілу прибутків і регулювання відносин власності безпосередньо всіма членами кооперативів” [24, с. 1].

Певне теоретичне обґрунтування нестійкості кооперативної моделі бізнесу ми знаходимо у здатності людини до опортунізму; що створює реальні або задумані умови інформаційної асиметрії, які істотно ускладнюють проблеми економічної організації [9, с. 47]. Опортунізм є найсильнішою формою задоволення власних інтересів людини, до якої звертається економічна теорія трансакційних витрат. Просте прагнення задовольнити власні інтереси є середньою, а покора – слабкою формою [9, с. 47]. Опортунізм менеджерів при наявності простого прагнення задовольнити власні інтереси кооператорами-працівниками і покорі (по суті, відмові від власних інтересів частково або повністю) членів кооперації – не працівників створює нову якість як результат вказаних сумісно-розділних відносин – трансформацію кооперативів, зменшення чисельності кооператорів-рантье (не працівників кооперативів).

Продовжуючи теоретичний аналіз, слід розділити утопічні і ідеальні моделі економічної організації. Ми не можемо припустити життєздатності крайньої, утопічної моделі кооперації, хоча утопічні моделі організації є гуманістичними. Однак загалом вони неринкові та, як свідчить історія соціальної та економічної організації, особливо вразливі до опортуністичної поведінки [9, с. 52]. Внаслідок опортунізму “ідеальні” моделі співпраці в економічній організації (моделі, побудовані на довірі і добрих намірах), є досить нестійкими. “Високоморальні” форми організації, що передбачають взаємну довіру і ґрунтуються на нон-опортуністичних принципах, втрачають життєздатність через втручання неізолюваних і безкарних опортуністів. Тому потрібно перебудувати стосунки з ними на соціально іншому рівні [9, с. 64].

На наш погляд, певну допомогу у вирішенні зазначеної проблеми надає досвід діаспори в країнах західної цивілізації. Аналізуючи причини неуспіхів торговельно-споживчих кооперативів у Канаді (українських, а також англосаксонських і французьких) А. Качор (1908-1992) в якості найголовнішої вказував на протиріччя між інтересами власне кооперативного підприємства і споживача як носія кооперативної ідеї. “На жаль, всі організації українського консумента, на тому терені, починалися від організації тільки самого кооперативного підприємства, забуваючи про організація самого консумента-споживача та про освідомно-виховну працю з тим консументом, що він став співвласником і носієм кооперативних ідей, а не тільки співвласником кооперативної крамниці” [1, с. 283]. В тій же роботі “20-річчя кооперативної громади у Вінніпегу” А. Качор зазначає, що “споживча кооперація, як і кожна кооператива – це в першу чергу духовний твір, що мусить мати свого духовного батька, мусить мати виразну ідею, яка захопила б маси, а щойно на другому місці, як засіб до реалізації цієї ідеї, стоїть господарське кооперативне підприємство, зорганізоване на взір най модерніших приватних підприємств, але в кооперативному дусі” [1, с. 283]. Вказане положення підтверджується нормами чинного законодавства Канади, згідно з яким кооператив визначається як асоціація, сформована

особами (акціонерами), об'єднаними загальними цілями і потребами в придбанні товарів і послуг, і також для розподілу їх ресурсів для збільшення особистого доходу. Дана правова форма передбачає наступне: незалежно від розміру вкладу (долевої участі) в кооператив всі акціонери мають рівні права в голосуванні; відкритий і добровільний вхід; обмеження прибутку (відсотку) у залежності від капіталу кооперативу; надання знижок акціонерам на придбання товарів і послуг [50, с. 22]. Аналогічне розуміння природи і вимог до кооперативу присутнє в США [49, с. 235-236].

Важливість збереження кооперативної філософії як основи виживання і розвитку кооперації в діаспорі, в умовах західної цивілізації – “зматеріалізованому світі”, щоб кооперативи “не стали жертвою сучасного здеморалізованого господарського світу, який поняття християнської етики і моралі, що є основою нашого кооперативного руху, давно викинув із свого словника і тому ціле людство переживає сьогодні духовну та господарську кризу” [1, с. 285] підкреслює А. Качор в роботі “Ідейні основи української кооперації в діаспорі”. Він вважає, що основою кооперативної співпраці членів між собою є правда і справедливість, а правда у громадській і особистій діяльності людини – це найважливіша і найбільша цінність. “Правда – це найвищий ідеал Добра і Краси, що їх українська кооперація виписала на своїх прапорах” (“Морально-етичні основи кооперативної праці”) [1, с. 284-285]. Розвиток кооперації у діаспорі розглядається ним як засіб збереження самобутності української спільноти [1, с. 287].

На особливий статус кооперації в Україні звертає увагу І. Витанович (1899-1973), який, вказуючи на цивілізаційні та соціокультурні відмінності у розвитку її (кооперації) соціальної основи, у книзі “Історія українського кооперативного руху” зазначає, що західноєвропейський кооперативний рух виник у потребі індустріального робітництва, а український – “з потреб звільненого з підданства селянства, - з “боротьби за землю”, з потреб виповнювати численні соціальні, господарські й культурні прогалини в національному житті”. Тому “український кооперативизм розвинувся в прикметну суспільну інституцію українського народу” [1, с. 279-280]. Остання теза підтверджується увагою, що приділяється розвитку кооперації в програмах національного державного будівництва. “Господарське життя країни буде побудоване на основі співпраці держави, кооперації та приватного капіталу” [23, с. 106]. “Націократія індустріальний розвиток країни будуватиме на мішаних засадах націоналізованої (себто удержавленої), муніципалізованої, кооперативної і приватно-капіталістичної промисловості” [34, с. 113]. В аграрній політиці акцент робиться на підтримку державою середнього селянського господарства, розвиток сільськогосподарської кооперації [23, с. 99, 106], і створення, на основі сільськогосподарських кооперативів і агрофірм, сучасного агропромислового комплексу [34, с. 286]. В сучасних умовах “мета приватизації майна і землі – реформування колгоспів у реальні повноцінні кооперативи, акціонерні підприємства, асоціації кооперативів, фермерські господарства, асоціації селянських господарств” [31, с. 15]. В торговельній політиці на внутрішньому і зовнішньому ринках передбачений розподіл операцій між приватним капіталом, кооперацією і державою [23, с. 107]. Особливо широко буде застосована кооперація в торгівлі як споживча кооперація. Передбачалось, що “кооперативні фонди ні в якій мірі не використовуватимуться державою, а служитимуть лише потребам кооперованих, але діяльність діячів кооперації та службовців кооперативних установ перебуватиме не лише під контролем членства кооперації, але й під активним контролем державного законодавства” [5, с. 118]. За роки незалежності державою створені умови для розвитку кооперативного руху. Прийняті Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах”, закони щодо споживчої, сільськогосподарської та кредитної кооперації, рамковий закон “Про кооперацію” (2003р.)

Таким чином, соціальний капітал сфери споживчої кооперації, як особлива, побудована на засадах норм моральності і економності система інститутів і відносин між людьми, суспільством і природою, спирається на міжнародно схвалені (Декларація про кооперативну ідентичність, Манчестер, 1995 рік) цінності (самодопомога, відповідальність,

демократія, рівність, справедливість та солідарність), етичні цінності (чесність, відвертість, соціальна відповідальність та турбота про інших), принципи (добровільність та відкрите членство; демократичний членський контроль; економічна участь членів; автономія та незалежність; освіта, підвищення кваліфікації, інформація; співробітництво між кооперативами; турбота про суспільство).

Національну самобутність української кооперації характеризують такі цінності, як гідність і правда. В якості норм мають бути зафіксовані свобода розвитку кооперації, кооперативів і особистості споживачів; право особистості на свободу споживання; значимість якості людського і соціального капіталу в кооперативних відносинах. Важливим є принцип субсидіарності (доповнюваності), через який в значній мірі реалізуються відносини соціального партнерства. Взагалі необхідне оформлення цілісної філософії кооперації, яка відображає реалії періоду глобалізації. Поширенню знань щодо філософії кооперації сприяє розвиток сфери підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів споживчої кооперації як форми соціальної освіти, створення відповідного людського капіталу.

Відновлення соціального капіталу відбувається в суперечливих зовнішніх (міжнародних і вітчизняних) і внутрішніх економічних умовах. Глобалізація в економічній сфері через механізми конкурентних переваг транснаціональних корпорацій дестабілізує аграрний, міський і сільський споживчий ринки, витісняє з них різні типи кооперативів. Споживчі кооперативи (споживчі товариства), як найбільш вразливі, можуть мати різні сценарії розвитку, трансформуватися у виробничі кооперативи, комерційні структури тощо. Економічною умовою виживання і збереження ідентичності споживчої кооперації є створення загального національного кооперативного поля (соціокультурного простору кооперування), відновленню якого сприяють відносини глобального кооперативного партнерства. Протистояння транснаціональним корпораціям можливе при умові концентрації кооперативного капіталу, підсилення економічної влади кооперації. Ефективними механізмами є лобювання, консультаційна допомога, міжнаціональні регіональні об'єднання кооперативів, збереження цілісності національних кооперативних спілок тощо.

Вітчизняні економічні умови характеризуються інерційною дією норм адміністративно-командної економіки, тінізацією і деконцентрацією сфер виробництва і обігу, обмеженням товарно-грошових відносин і поширенням натурального обміну, монополізацією сфери збуту сільськогосподарської продукції, розвитком недобросовісної конкуренції на сільському споживчому ринку тощо. Як підсумок, негативними явищами стали бідність і низькі доходи сільських жителів, безробіття (особливо серед молоді), старіння і низька народжуваність, низький рівень соціальної активності сільського населення. В свою чергу, це створює умови для вибору альтернативної-кооперативної моделі бізнесу.

Кооперативну модель відносять до ідеальних моделей бізнесу, однією з якісних характеристик яких є нестійкість. В умовах перехідної економіки на розвиток сфери споживчої кооперації негативно впливають зовнішній і внутрішній опортунізм менеджерів, просте прагнення задовольнити власні інтереси кооператорами-працівниками і покора членів споживчої кооперації – не працівників її підприємств. Посилення стійкості повинно бути досягнуто в трансформаційній (змішаній, інтегрованій) моделі кооперативного бізнесу, при розробці якої слід врахувати різні рівні інтегрованості (ідеального і матеріального, моральності і економності, сфер діяльності, типів кооперативів, організаційно-господарських форм і відносин власності тощо), що дасть новий ефект роздільно-сумісних відносин.

В умовах очікуваної децентралізації державного управління і побудови громадянського суспільства виникає потреба у розвитку партнерських відносин кооперації з органами місцевого самоврядування. В інтересах жителів сільських територіальних громад доцільно розвивати різні види кооперації, в т.ч. споживчу, збуто-постачальницьку, сільськогосподарську, кредитну, а також створювати кооперативи з водо- та енергопостачання, вивезення твердих побутових відходів, житлово-будівельні і експлуатаційні кооперативи тощо. Кооперацію слід розглядати як форму і орган

самоорганізації населення, в зв'язку з чим необхідно доповнити відповідною нормою закони України “Про органи самоорганізації населення”, “Про місцеве самоврядування в Україні”. Кооперація є інструментом розвитку країни і окремих територій, що потребує доповнення Концепції державної регіональної політики.

Подальші дослідження пов'язані з обґрунтуванням форм фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки розвитку споживчої кооперації в перехідній економіці, розробкою концепції подолання інвестиційної кризи і механізму короткострокового кредитування поточної діяльності споживчих товариств і кооперативних підприємств.

Література.

1. Аліман М.В., Гавриленко Ю.М. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї. – Донецьк: “ПРОЕКТ”, 2002. – 295 с.
2. Альтшуль Г. Учебно-методические материалы для подготовки кооперативных руководителей по курсу «Кооперативное предпринимательство» // Москва, Бюро МОТ, 2003. – 100 с.
3. Бабенко С.Г. Концептуальні напрями подальшого розвитку споживчої кооперації України // Вісті. – Діловий випуск. – 2003. – 4 липня.
4. Бернвальд А.Р. Бедность: пути ее преодоления // Усиление борьбы с бедностью – стратегия и социальная миссия потребительской кооперации. Материалы Российской научно-практической конференции. Москва, 2002. - С. 173-183
5. Бойко Ю. Шлях нації. – Париж–Київ–Львів: Українське слово, 1992.– 26 с.
6. Булгаков С.Н. Православие / Худож. оформ. Б.Ф. Бублик. – М.: ООО “Издательство АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2001. – 480 с.
7. Булгаков С.Н. Философия хозяйства // Булгаков С.Н. Сочинения в двух томах. Т.1 – М.: Наука, 1993.
8. Варнавський В.В. Управління стратегією сталого розвитку споживчої кооперації в умовах економічної кризи: Автореф. дис.... канд. екон. наук. – Донецьк, 1998. – 16 с.
9. Вільямсон, Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів. – К.: Видавництво “Арт Ек”, 2001. – 472 с.
10. Вольнский Г.С. Аграрная реформа в Украине: противоречия, проблемы // Социальная экономика, 2002, №1-2, С. 35-45
11. Горожанкина М.Е. Социальный капитал общества в контексте глобализации // Социальная экономика, 2003, №1, С. 58-65
12. Гриценко А. Совместно-разделенные отношения: труд, собственность и власть // Экономика Украины, 2003, №3, С. 50-58
13. Гуревичев М.М. Социальный капитал: истоки и их эволюция // Социальная экономика, 2002, №1-2, С. 3-8
14. Гутман Г.В., Чукин Н.И., Калмыков В.В. Взаимосвязь экономической и социальной функции потребительской кооперации. - М.: Издательско-книготорговый центр “Маркетинг”, 2002.- 176 с.
15. Гьофнер Й. Християнське суспільне вчення / Пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений. – Львів: Свічадо, 2002. – 304 с.
16. Задорожный Г.В. Гуманизация глобализации как стратегия выживания человечества. – Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2003. – 26 с.
17. Закон України “Про кооперацію” // Урядовий кур’єр. – 2003. – 27 серпня
18. Захаров И.В. Потребительская кооперация России в условиях трансформации экономических отношений: Автореф. дис.... д-ра экон. наук. – Москва, 2002. – 46 с.
19. Злупко С.М. Основи розвитку кооперації в Україні: Теорія, досвід, перспективи // Регіональна економіка, 2002, №1(23), С. 31-46

20. Исаенко Е.В. Теория и методология устойчивого развития потребительской кооперации (на примере торговой отрасли): Автореф. дис.... д-ра экон. наук. - Новосибирск, 2002.- 40 с.
21. Йоан Павло II. Енцикліка *Evangelium vitae*. – Ватикан: Liberia editrice vaticana. – 160 с.
22. Клименко О.И. Механизм социального управления в системе потребительской кооперации: методология, особенности формирования, эффективность: Автореф. дис.... д-ра экон. наук.- Белгород, 2001. - 43 с.
23. Книш З. Становлення ОУН. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – 128 с.
24. Кооперативи – демократичний шлях розвитку бізнесу // Вісті. – 2003. – 11 вересня.
25. Кооперативи – демократичний шлях розвитку бізнесу // Вісті. – 2003. – 18 вересня.
26. Ксензов С.В., Ксензов И.В. Кооперативные принципы и православная традиция // Потребительская кооперация. – 2003. - №2. – С. 18-21
27. Марцин В. Проблемы функционирования потребительской кооперации и пути стабилизации хозяйственной деятельности // Экономика Украины, 2003, №4, С. 24-27
28. Місцевий та регіональний розвиток в Україні: Досвід Полтавщини / Київ. Центр. Ін-ту Схід-Захід; За ред. С.Максименка. - К.: Міленіум, 2001. – 286 с.
29. Мюнхнер Х.-Х. Производственные кооперативы: Классическая модель с перспективами на будущее в современном индустриальном обществе? – Марбург на Лане, 1995. – 11 с.
30. Народний Рух України. Документи і матеріали. – К.: Редакційно-видавничий відділ Руху, Видавничо-культурологічний центр “Софія”, 1993. – 61 с.
31. Онищенко А. Личные крестьянские хозяйства в пореформенном развитии аграрного сектора // Экономика Украины, 2003, №6, С. 57-69
32. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К.: Інформ. – вид. Центр УПЦ, 2002. – 80 с.
33. Осташко Т. Що таке соціальний капітал і його форми в сільських громадах // Аспекти самоврядування, 2003, №1, С. 34-36
34. ОУН: минуле й майбуття. – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1993. – 304 с.
35. Принципи морального життя / Пер. з польськ. А. Шкраб'юка. – Львів: Свічадо, 1996. – 134 с.
36. Саенко Г.В., Алехина Г.В. Филантропия и человеколюбие в православных воззрениях Руси // Матеріали міжнародного семінару “Нова економіка і вища освіта”. – Донецьк, 2003. – С. 122-127
37. Сарданашвили И.Г. Особенности современной экономической мысли католицизма. – М.: УРСС, 1999. – 56 с.
38. Сероштан М.В. Профессионализм и новаторство – основа эффективного управления в потребительской кооперации // Усиление борьбы с бедностью – стратегия и социальная миссия потребительской кооперации. Материалы Российской научно-практической конференции. Москва, 2002. - С. 114-119
39. Сікора В.Д. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення “Нового Консенсусу” і теорії про “Соціальний капітал” // Актуальні проблеми економіки №9-10, 2001.- С. 2-11
40. Сікора В.Д. Напрями еволюції українського економічного розвитку в процесі становлення “Нового Консенсусу” і теорії про “Соціальний капітал” // Актуальні проблеми економіки №11-12, 2001.- С. 3-13
41. Сипко Л.А., Наговицина Л.П. Проблемы потребительской кооперации России. – Новосибирск: Сиб УПК, 1999. – 56 с.
42. Скляр Г.П. О концепции нравственности и экономности в модели развития сферы потребительской кооперации в переходной экономике // Потребительская кооперация. – 2003. - №1. – С. 22-28
43. Союз Потребительских кооперативов Германии (VdK).- Белгород, БУПК, 1997. – 8 с.
44. Филипенко А.С. Экономическое развитие: цивилизационный подход. – М.: ЗАО “Издательство ”Экономика”, 2002.- 260 с.

45. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Пер. с англ. под общ. ред. А.В.Александровой. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 474 с.
46. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю.Новикова. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.
47. Чировський М. Введення до суспільно-господарської науки Церкви. – Львів: Свічадо, 1994. – 120 с.
48. Шептицький А. Як будувати Рідну Хату? – Львів: Свічадо, 1999. – 48 с.
49. Megginson L., Scott C., Megginson W. Successful small business management. – Boston, Irwin. – 1991. – 852 с.
50. Yurkon L. Legal Forms of Business in Canada // All about Accounting. – 2002. – 28 March.

Надійшла до редакції 4.09.2003.

© Скляр Г.П.